

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗШИРЕНОГО ВІДТВОРЕННЯ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

ІВАШИНА С. Ю.

кандидат економічних наук

Дніпропетровськ

Соціалізація економіки – багатомірний процес, який проявляється в змінах у співвідношенні основних форм соціальної організації виробництва, перебудові форм і методів організації суспільної праці, професійно-кваліфікаційному і соціальному складі робочої сили, і тим самим у загальному характері споживання і образу життя. Соціалізація економіки супроводжується прискореним розвитком сфери споживання, яка через надання певного виду товарів і послуг забезпечує безпосередній зв'язок економічної та соціальної сфер суспільного життя. Вона змінює характер потреб, а тим самим збільшує попит на сучасні товари і послуги, виробництво яких забезпечує нормальний хід процесу розширеного відтворення. У свою чергу розширене відтворення означає продовження виробництва у кожному відтворювальному циклі на більш високому, ніж у попередньому циклі рівні, та забезпечує більш високий рівень споживання і добробуту людей, тобто ті аспекти їх життя, які визначають соціалізацію економіки.

Проблемам соціалізації економіки в останні роки приділено багато уваги в економічній літературі. Необхідно відмітити наукові роботи із зазначеної проблематики З. Галушки, А. Гриценка, В. Гришкіна, Н. Деевої, Ю. Зайцева, А. Колога та інших науковців, що вийшли в останні роки. У них розглянуто методологічні та теоретичні проблеми соціалізації економіки як провідної тенденції сучасного економічного розвитку, окремі аспекти соціалізації продуктивних сил і виробничих відносин [1 – 6].

Разом з тим, соціалізація економіки включає недостатньо досліджений, однак важливий аспект – соціалізацію відтворювальних процесів, якому і присвячена увага в даній статті. Відповідно метою роботи є спроба дослідити соціалізацію економіки не тільки в суто соціальному вимірі, а в інших її проявах, зокрема в соціалізації процесу розширеного відтворення, що відбувається через активізацію інвестиційних процесів, зрушення в галузевій структурі суспільного виробництва.

Традиційно в економічній літературі виділяють екстенсивний та інтенсивний типи розширеного відтворення. Екстенсивний тип відтворення означає залучення в економіку додаткових трудових і матеріальних ресурсів для досягнення економічного зростання, а використання цих ресурсів відбувається при незмінній якості відтворювальних процесів та на незмінній техніко-технологічній основі. Інтенсивний тип відтворення відбувається за умови незмінної кількості трудових і матеріальних ресурсів або навіть їх зменшення,

внаслідок підвищення ефективності використання виробничих ресурсів і виробничих процесів. Перехід до переважно інтенсивного типу розширеного відтворення в існуючому сьогодні економічному циклі означає зміни в суспільному поділі праці, що знаходять свій прояв у своєрідній моделі безперервних структурних зрушень в економіці в межах процесу інтенсифікації виробництва.

Сучасні економіки являють собою економіки змішаного типу, в яких представлено різні технологічні уклади: доіндустріальний, індустріальний, постіндустріальний та різні форми господарювання на основі відповідних форм власності. Пануючий технологічний уклад зумовлює формування господарюючих суб'єктів певного типу та відповідну соціальну структуру суспільства. Саме існуюча багатоукладність змішаної економіки модифікує характер відтворювальних процесів і змінює наші уявлення про екстенсивні та інтенсивні типи розширеного відтворення. Екстенсивний тип відтворення характеризується тим, що розвиток людини здійснюється за рахунок розширення традиційної (індустріальної) сфери економіки. Інтенсивний тип відтворення відбувається на основі прогресу творчої діяльності людини (прогресу науки, освіти, культури), який дає приріст економічного та соціального результатів при незмінних обсягах матеріального виробництва або навіть його скорочення. Таким чином, сучасний процес соціалізації економіки ми пов'язуємо насамперед з інтенсивним відтворенням.

Генетичний рівень економічного розвитку відображає в собі два протилежні начала: капітал і соціальність, які проявляються в процесах капіталізації і соціалізації. У певних історичних умовах вони здатні до уособлення або до перетворення одного у внутрішній момент іншого. Сучасний процес соціалізації економіки має цивілізаційні форми, адекватні індустріальному укладу, в яких важливу роль відіграє сукупність соціокультурних чинників та активно проникають елементи постіндустріального суспільства. Соціалізація економіки проявляється як зміна технологічних укладів з точки зору їх соціальної спрямованості. Процес соціалізації економіки супроводжується незворотнім процесом зміни технологічних укладів, перехід від однієї якості факторів виробництва до іншої, від одного типу виробництва до іншого. Усе це відбувається через структурні зрушення, які приводять до появи передових і відмирання чи модифікації старих секторів економіки, видів трудової діяльності, поглиблення суспільного розподілу праці.

Несприятливий вплив соціально-економічних та інституціональних факторів на процес розширеного відтворення є багатоплановим. Специфіка не тільки економічних, а значною мірою і соціальних процесів визначається насамперед структурними чинниками, які сформувалися ще під час промислового переворо-

ту XIX ст., епохи радянської індустріалізації, і призвели до сьогоднішніх структурних диспропорцій – відсталої технологічної, відтворювальної, соціальної структури виробництва. Відбувається консервація значних масивів доіндустріальної праці, яка спирається на відсталі форми господарювання, і займає певне місце в суспільному виробництві, що обмежує попит на сучасні засоби виробництва, визначає певні особливості процесу соціалізації людини та економіки.

Необхідно відмітити роль інституціональних факторів у послабленні притаманної капіталу здатності до нагромадження. Насамперед ускладнюється процес перетворення грошей у капітал, що руйнує конкуренцію та стимулює збереження неефективних організаційних форм капіталу (монополій).

Існують проблеми, пов'язані з недостатнім розвитком внутрішнього ринку країни, внаслідок низького рівня доходів населення. Тенденція до зниження життєвого рівня широких верств населення супроводжується тенденцією до зменшення вартості робочої сили. Недостатній розвиток внутрішнього ринку викликає тенденцію до незбалансованого розвитку основних сфер і галузей економіки, зростання диспропорцій між різними видами виробництва та виробництвом і споживанням тощо. Оскільки зазначені недоліки в розвитку національної економіки визначаються структурними та інституціональними факторами, вони мають стійкий і довгостроковий характер.

Відмітимо особливу роль структурних факторів у поглибленні відтворювальних диспропорцій. Існуюча структура виробництва (соціальна, технологічна, галузева) генерує потужні обмеження для соціалізації економіки. Сам комплекс внутрішніх умов для збереження зазначених диспропорцій обумовлено відсутністю інституціональних реформ і залежним типом розвитку національної економіки. Суттєва роль у їх формуванні в цілому належить історично зумовленим дефектам в діяльності держави.

Перш за все, це стосується започаткованої у 1990-х рр. стратегії реформ, орієнтованої на прискорений перехід до ринку, за умови одночасної консервації соціального та технологічного статусу масиву відсталих

індустріальних структур і інститутів попередньої епохи. Негативні аспекти економічної політики держави полягають у тому, що вона часто не в змозі стимулювати розширене відтворення, відіграє депресивну роль в реалізації стратегії економічного розвитку та сприяє відволіканню значних ресурсів на потреби, далекі від економіки і від задоволення соціальних потреб суспільства. Недостатня ефективність регуляторної діяльності держави обмежує здатність економіки до розвитку, збільшує розриви між виробництвом і споживанням.

Незважаючи на всі труднощі та протиріччя, в країні (за виключення кризового 2009 р.) відбувається процес розширеного відтворення. Так, у 2010 р. зростання реального ВВП становило 4,8%. Враховуючи застарілість основного капіталу, абсолютним розміром нагромадження відводиться особлива роль у розширеному відтворенні. Однак прискорений приріст основного капіталу не може відбуватися без якісних зрушень у цілісній системі суспільного відтворення. Справа не тільки в нормі нагромадження як такої, тобто збільшенні частки кінцевого продукту, який використовується для розширення виробництва, а в загальних інституціональних умовах розвитку. Про низьку якість інституціонального середовища в країні свідчать низькі оцінки місця України за рейтингом простоти ведення бізнесу. За оцінками Світового банку, Україна посідає 152 місце зі 182 досліджуваних у 2011 році країн [8].

Роль основного капіталу в розширеному відтворенні тісно пов'язана з процесом його власного формування. Зміни, які відбулися в останні роки, характеризуються уповільненням приросту основного капіталу (проблема «недоінвестування») та падінням його ефективності (капіталовіддачі), що відображено в *табл. 1*.

Оскільки вибуття основного капіталу в недостатній мірі компенсується новими інвестиціями, помітно погіршується вікова структура основного капіталу, насамперед в традиційних галузях матеріального виробництва. Важливим якісним параметром основного капіталу, тісно пов'язаним з його роллю як фактора економічного розвитку, є коефіцієнт капіталовіддачі. Із *табл. 1* видно, що основний капітал виступає як фактор збільшення капіталоозброєності праці, і на цій основі збільшення її продуктивності. Роль основного капіталу в

Таблиця 1

Окремі показники ефективності розширеного відтворення (середньорічні темпи змін, %)

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
ВВП	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8
Зайнятість	1,8	0,2	0,8	0,3	-3,8
Інвестиції в основний капітал, у тому числі:	1,9	19,0	29,8	-2,6	-41,5
пропорційно динаміці зайнятості	1,8	0,2	0,8	-	36,7
понад зміну зайнятості (капіталоозброєність праці)	0,1	18,8	29,0	2,3	-37,7
капіталовіддача (ефективність основного капіталу)	0,9	-17,7	-21,9	4,9	-16,7
продуктивність праці	0,9	7,1	7,1	2,0	-18,6
питома вага продуктивності праці у прирості ВВП	33	97	89	87	-

Розраховано за даними [7].

створенні нових робочих місць і, відповідно, збільшенні зайнятості, зведено до нуля. Приріст продуктивності праці у 2000 – 2008 рр. не випереджав збільшення її капіталоозброєності та капіталовіддачі.

Збільшення капіталовіддачі у 2008 р. має суто статистичний характер. У його основі знаходиться уповільнення приросту основного капіталу і капіталоозброєності. Подібний процес в економіці є виключно несприятливим для її розвитку в довгостроковій перспективі, він загрожує подальшим занепадом економічного потенціалу країни та економічної бази соціалізації економіки. Якщо розглядати тенденції щодо зміни не тільки фактичного, а й потенційного коефіцієнта капіталовіддачі (тобто відношення основного капіталу не до фактичного випуску продукції, а до виробничих потужностей), то такий підхід не дозволяє завищити оцінку резервів для збільшення виробництва та зайнятості, які знаходяться в існуючих, але не повністю завантажених виробничих потужностях. Однак існуюче їх недовантаження є фіктивним в тому сенсі, що значна частина виробничих потужностей ніколи не буде використана у виробничому процесі. Це не просто не завантажені, а надлишкові, зайві, структурно та морально застрілі потужності. Багато потужностей, які існують в технічному сенсі, економічно не можуть бути використані внаслідок структурних змін.

Найбільш загальний показник ефективності використання продуктивних сил – продуктивність праці та капіталовіддача виробництва, визначаються ще двома тісно пов'язаними групами факторів. По-перше, це кількісні пропорції та якість самих продуктивних сил, що зумовлює їх потенційну віддачу; по-друге, використання продуктивних сил як у масштабах всієї економіки, так і на рівні окремих підприємств. Очевидно, дія цих факторів залежить від інституціональних умов розвитку економіки країни, що ми вже відмічали вище.

Українські показники використання нагромадженого капіталу визначають низьку динаміку розвитку національної економіки. З одного боку, це знайшло відображення у суто зовнішніх взаємозв'язках – відношенні дуже повільно зростаючого виробництва до великих обсягів нагромаджених раніше продуктивних сил. З іншого боку, низькі та нестійкі темпи розширеного відтворення гальмуються низьким споживчим та інвестиційним попитом, що гальмує прогресивні зрушення в продуктивних силах та їх використанні. Найбільшою мірою це стосується промисловості, особливо обробної.

У галузевому розподілі основного капіталу та інвестицій в країні відбуваються зрушення, зумовлені як загальними тенденціями розвитку продуктивних сил, нагромадженням капіталу в умовах інноваційного розвитку, так і національними особливостями. Не проявляє себе тенденція до зменшення питомої ваги сировинних галузей та інвестицій в них. Питома вага переробної промисловості є відносно стабільною, причому машинобудування складає лише 10,7 % від загального обсягу промислової продукції. При цьому інвестиції в галузі обробної промисловості нижчі за середні по економіці. Навіть якщо нові інвестиції використовувати виключно для придбання найсучаснішого обладнання, їх малі об-

сяги не можуть привести до помітного якісного перетворення продуктивних сил.

Темпами, вище середніх, зростають фонди та інвестиції в окремі галузі, які безпосередньо забезпечують процес соціалізації економіки. Насамперед це галузі інфраструктури, в яких відбувається покращення матеріальної бази внаслідок розширення їх участі у розширеному відтворенні. Однак має місце скорочення інвестицій в такі галузі соціальної сфери, як освіта, охорона здоров'я, соціальне обслуговування. Необхідно відмітити зменшення частки і темпів зростання житлового фонду в реальному нагромадженні [9, с. 85 – 206].

Потребує уваги збільшення ефективності інвестицій в основний капітал, що пояснюється інтенсивними мультиплікативними ефектами в економіці. Також важливою є задача вдосконалення господарських пропорцій. Її вирішення не виключає, а навпаки, передбачає певну нерівномірність зростання окремих компонентів відтворювального процесу. Однак ця нерівномірність має бути націлена на досягнення більшої збалансованості між окремими підрозділами і сферами економіки. Для подолання вузьких місць потрібно пом'якшити існуючі диспропорції, разом із підтягуванням окремих секторів і ділянок власне виробничої сфери необхідно розширити фонд споживання та змінити його структуру.

ВИСНОВКИ

Соціалізація економіки означає ув'язку нагромадження капіталу зі збільшенням споживання, більш динамічного, ніж раніше, включення до цього процесу продуктивних і споживчих можливостей усіх прошарків населення. Тільки шляхом активізації відтворювальних процесів може бути створена надійна основа для достатньо стабільного процесу соціалізації економіки. Збільшення нагромадження за рахунок зменшення фонду споживання може бути виправдано лише в тому випадку, якщо він зростає більш високими темпами, ніж виробництво, або за умови, що обмежувальні заходи зачіпають лише бюрократичну верхівку суспільства. Уповільнення споживання населення, не кажучи вже про його зниження, знаходиться у протиріччі з інтересами соціалізації економіки країни.

Воно створює серйозні перепони для зростання кваліфікаційно-професійного та культурного рівня робочої сили, низька якість якої зменшує економічну віддачу основного капіталу, гальмує соціокультурний розвиток та зменшує творчий потенціал суспільства. Усе це заважає подоланню нерівномірності суспільного розвитку.

Таким чином, соціалізація економіки безпосередньо пов'язана з процесом розширеного відтворення, причому не стільки від збільшення його темпів, скільки від збільшення його ефективності. Для того, щоб досягти цього, необхідні глибокі зміни не лише економічного, але й соціального характеру, здатні модернізувати економіку та розширити соціальну базу її розвитку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети: [монографія] /

3. І. Галушка.– Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009.– 408 с.

2. Гриценко А. А. Капіталізація і соціалізація економіки в ретроспективі і перспективі / А. А. Гриценко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства.– № 15.– С. 191 – 195.

3. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи : [монографія] / Гришкін В. О.– Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 498 с.

4. Дєєва Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці: теорія, методологія, перспективи: [монографія] / Дєєва Н. М.– Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2006.– 444 с.

5. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика : [монографія] / Зайцев Ю. К.– К. : КНЕУ, 2002.– 188 с.

6. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : [монографія] / А. М. Колот.– К. : КНЕУ, 2010.– 251 с.

7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з екрана.

8. Проект Всемирного Банка «Ведение бизнеса» [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/economyrankings/> – Назва з екрана.

9. Статистичний щорічник України за 2009 рік. Державний комітет статистики / [ред. О. Г. Осауленко].– К. : Консультант, 2010.– 568 с.